

УКРАЇНСЬКА МОВНА ОСОБИСТІТЬ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

УДК 37.091.12:005.963.2 – 051:811

Семенов О.М.

НАУКОВИЙ НАСТАВНИК ЯК УКРАЇНСЬКА МОВНА ОСОБИСТІТЬ

У статті на основі аналізу наукового і педагогічного дискурсів доктора філологічних наук, професора, дійсного члена НАПН України, завідувача кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова Л.Мацько окреслено риси наукового наставника як української мовної особистості. Увага акцентується на українській елітарності, правдивості, морально-етичних якостях, відповідальності, відкритості, мовній культурі наставника, його мовомисленні, мовотворчості, що сприяє вихованню дослідників як майстрів педагогічної дії в інноваційній освіті.

Ключові слова: науковий наставник, українська мовна особистість, науковий дискурс, педагогічний дискурс, елітарність, правдивість, відповідальність, відкритість, мовна культура.

Якість формування культури наукової праці здобувачів наукового ступеня значною мірою залежить від особистості наукового керівника (консультанта). Формально роль, функції, обов'язки таких фахівців окреслені у «Положенні про підготовку науково-педагогічних та наукових кадрів». Науковим консультантом називають особу, призначену наказом ректора вищого навчального закладу або директора наукової установи для консультування докторанта при підготовці докторської дисертації, науковим керівником – для керівництва кандидатської дисертації. Водночас є дещо більш значуще за ці визначення – підтримка «наукових крил», розвиток дослідницьких якостей, виховання мовно-етичної особистості.

Такі характеристики актуалізують дослідницьку увагу до поняття «наставник», що у тлумачному словнику української мови розглядається як «той, хто дає поради, навчає; порадник, учитель» [11]. Науковий наставник допомагає дослідникам більш ефективно адаптуватися до вимог наукової

роботи, виховує бажання постійного наукового пошуку, спрямовує, консультує, оцінює, радить, читає, виправляє, переконує, нагадує, редагує тощо. «Багато запитань як професійних, так і етичного характеру постає перед молодим дослідником, але з духовною допомогою старшого керівника, наставника дослідник завжди знайде власний шлях» [6], – доводить Л.Мацько.

Саме дослідницька атмосфера Інституту мовознавства, в якому виконувала дисертацію Любов Іванівна Мацько, посприяли тому, щоб початківець гостро відчула «потребу наукової діяльності як способу самореалізації» [1]. Завдяки настановам «унікального гуманітарія-енциклопедиста українки і славістики, педагога-лінгводидакта, українського інтелігента за інтелектом і станом душі» Михайла Андрійовича Жовтобрюха Любов Іванівна почала займатися мовою як наукою» [6]. Власним прикладом науковий наставник вплинув на формування українського професійного дискурсу дисертантки, і вона з легкістю може розібратися «навіть у тих галузях філологічної науки, які не досліджує у зв'язку зі своєю роботою» [там само].

Тепер Любов Іванівна Мацько – керівник шанованої в Україні та за її межами наукової школи «Функціональна лінгвістика, лінгводидактика та методика української мови в середній і вищій школі», що налічує тридцять п'ять кандидатів і дев'ять докторів філологічних і педагогічних наук. У Майстра педагогічної взаємодії власне бачення сутності і ролі наукового наставника у вихованні інтелектуальної еліти: «Кожному з нас варто задумуватися, чим наповнюємо внутрішній простір душі: ясним розумом, інтелектом і ерудицією, благородними почуваннями, стійкістю духу, чистотою помислів, щирістю почуттів, шляхетністю виховання. Як самому не зламатися і не дати іншим спіткнутися, а, навпаки, осяятися внутрішнім зором душі, побачити перспективу і допомогти, зробити якесь благородне діяння [7, 98]. Багатогранну і багатовимірну діяльність наставника характеризує «власний, неповторний стиль, свої стратегія і тактика, за ознаками яких фахівця ідентифікують, навіть не називаючи його прізвища» [5]. Усе це актуалізує увагу до більш детального опису науково-педагогічного дискурсу наукового наставника.

Мовну особистість ученого досліджують у філософії, соціології, психології, функціональній, прагматичній, когнітивній, комунікативній лінгвістиці, в лінгодидактиці. Активно позиціонує себе і лінгвоперсонологія (Н.Голєв, Н.Голуб, В.Карасик, Т.Космеда, Т.Кочетова, Н.Сайкова, О.Салімова, О.Серебреннікова та ін.), що вивчає елітарний тип мовленнєвої поведінки мовної особистості в різних сферах професійної діяльності, зокрема наукової (О.Сиротиніна та ін.), педагогічної (Н.Голуб, Т.Космеда, В.Сидоренко та ін.), дискурсивні характеристики елітарної мовної особистості.

З урахуванням напрацювань названих вище авторів, аналізу наукового і педагогічного дискурсів доктора філологічних наук, професора, дійсного члена НАПН України, завідувача кафедри стилістики української мови Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова Л.Мацько окреслимо риси наукового наставника як української мовної особистості.

Мовну особистість Л.Мацько характеризує з урахуванням наявних підходів В.Виноградова, В.Воробйова, Ю.Караулова, В.Маслової, В.Карасика,

Л.Струганець та ін. як узагальнений образ носія мовної свідомості, національної мовної картини світу, мовних знань, умінь і навичок, мовних здатностей і здібностей, мовної культури і смаку, мовних традицій і мовної моди [7, 43]. Для вченого-наставника як мовної особистості, на переконання дослідниці, важливим є рівень володіння фаховою метамовою (терміносистемами, фразеологією, композиційно-жанровими формами текстотворення, мовними формулами) та рівень мовного іміджу відповідної соціальної ролі. Це одна з основних умов фахового зростання, досягнення професійної майстерності в обраній сфері діяльності.

Особистість українського вченого, а особливо педагога-філолога має насамперед відзначатися українською елітарністю, – доводить Л.Мацько. Фактично ідеться про елітарну мовну особистість (термін аналізують у своїх наукових розвідках Н.Голуб, В.Гольдін, С.Єрмоленко, Л.Кравець, Т.Космеда, Т.Кочеткова, М.Пентилюк, О.Сиротиніна, І.Стернін та ін.), що є зразком вільного володіння всіма можливостями мови і творчого її використання, еталоном для наслідування у відповідному мовному колективі. Це активна, толерантна особистість, для якої характерні національний колорит, нормативність, стильова індивідуальність, толерантність, включеність у європейський культурний контекст, чітка вивіреність відбору лексичних і синтаксичних засобів [10]. Такі «майстри слова не лише краще за інших відчують напрям головних струменів руху мови – культуротвірна сила геніальної особистості зміцнює цей напрям своїм духовним авторитетом більш надійно, аніж будь-яка законодавча установка» [12, 341].

Важливого значення Л.Мацько надає духовним константам, морально-етичним максима́м поведінки. Імперативами наукового наставника є служіння Істині, корисність діяльності для суспільства, чесне ставлення до наукових результатів, – писав С.Гончаренко [3, 22]. Обов'язковою рисою особистості дослідника, – наголошує Любов Іванівна, – має бути правдивість і моральність, і нагадує своїм учням про благоговіння Імануїла Канта перед двома речами: «зоряне небо наді мною і моральний закон у мені». Найвищим критерієм цінності особистості німецький філософ вважав правдивість у внутрішньому визнанні перед самим собою, а також у ставленні до іншого» [4]. Правдивий тон, на глибоке переконання Л.Мацько, пов'язаний з внутрішнім простором особистості і залежить від нього, ним зумовлюється [7]. Важливо розвивати і зміцнювати цю рису впродовж професійного життя.

Науковий і педагогічний дискурс Л. Мацько – це її наукова позиція, завжди цілковито чітка і зрозуміла. Наприклад: *Нам треба чітко зрозуміти, що ні в якому разі ми не можемо, не маємо права втрачати самих себе, зраджувати тисячолітню іпостась народу, відмовляючись від українства* [7, 70].

Своїх вихованців професорка привчає до усвідомлення різнорідних поглядів і думок на одне й те ж явище і, таким чином, прагне витворити їх наукове середовище й культуру. Наприклад: *За терміном «дискурс» у когнітивній лінгвістиці, лінгвопрагматиці, теорії мовних актів, лінгвофілософії, лінгвосоціології, лінгвокультурології закріпилися такі*

значення: зв'язний текст, з його екстралінгвальними, онтологічними і гносеологічними, соціокультурними, етнопсихологічними та іншими контекстами; цілісна комунікативна ситуація (подія, період, явище, етап, процес) з її історико-соціальними контекстами; стиль, зміст і зразок фахової мовної комунікації; різновид моводіяльності у певній соціальній сфері. Ми доповнимо це поняття так: це ще й те, що читач / реципієнт зможе сприйняти з тексту, зрозуміти, чим зможе оперувати у комунікації [7, 416–417].

Акцентуючи на відповідальності наукового наставника у проведенні дослідження, Любов Іванівна дотримується вимог О. Потебні. Лінгвіст пов'язував відповідальність письменника за мову твору передусім із читачем: «В організованому суспільстві з серйозним ставленням до літератури складається і стосовно писемної мови громадська совість, чуття користі, міри і краси, які однаково зв'язують письменника і читача. Думка повинна розвиватися, отже, і мова повинна рости, але непомітно, як трава росте. Все, що зупиняє на самому слові, будь-яка не тільки неясність, але помітна незвичайність його, відволікає увагу від змісту. Лише прозорість мови дає змісту можливість діяти легко, сильно, художньо» [9, 72]. Відповідально ставиться Л.Мацько і до методологічних принципів аналізу О.Білецького. Літературознавець доводив: до аналізу тексту слід підходити неупереджено; вивчати текст у «самому собі», з погляду його зовнішньої і внутрішньої форми; досліджувати умови появи твору і його образів: душевну організацію автора і середовище, що його сформувало; пам'ятати, що літературний образ не є чимось застиглим, він живе і видозмінюється у сприйнятті різних категорій і поколінь читачів [2, 260].

Важливою ознакою успішного розвитку наукового наставника фахівець вважає відкритість до самого себе, до колег, «до своєї і чужих культур, до світу і часу, в якому живемо і на запити якого маємо відповідати. Відкритість особистості є необхідною передумовою самоусвідомлення і – головне – самореалізації. Відкритість надає цілеспрямованості, створює психологічний простір для емоційного осмислення істинних вартостей буття, допомагає відкрити себе в цьому світі і сповна реалізувати в ньому свій людський потенціал» [7, 83].

У вихованні рис творчої особистості інтелектуальної еліти – професіоналів-пошуковців науковий наставник пріоритетне місце відводить мовній культурі: недбале мовлення, примітивний і бідний словник, незграбні, обірвані синтаксичні конструкції, надмірні інтер'єктиви, невиразна дикція засвідчують душевну ущербність мовця, понижують не тільки естетичне враження, а й духовний вплив від такого спілкування [7, 23]. Між рівнем освіченості, загальної культури і рівнем мовної культури людини, - зауважує Л.Мацько, існує чітка співмірність і залежність. Цілеспрямованість на інтелектуальне зростання, творчий пошук, духовні устремління вимагають від кожної молодої людини інтенсивного оволодіння лексиконом, виражальними засобами, бо мова є і засобом інтелектуально-культурних досягнень, і способом їх презентації в суспільстві [7, 28].

Мовна культура – це постійна робота, спрямована на виховання і вдосконалення кращих людських чеснот, створення свого фахового образу, досягнення соціального престижу в суспільстві, – власною педагогічною діяльністю–дією доводить Любов Мацько. Вирішальну роль у мовній освіті й мовному вихованні особистості дослідника науковий наставник відводить читанню книг: української і зарубіжної класики, новинок з філології, мовознавства, психології, педагогіки. Людина, яка не читає або дуже мало читає, не може по-справжньому зрозуміти і саму себе, не те, що інших, бо «слова є засобом розуміти іншого, як самого себе і розуміти самого себе так, як іншого» (О.Потебня) [9, 68]. «Обшир і контексти всього прочитанного, зізнається дослідниця, формують у мені щораз нові смисли, підводять до породження нового знання» [6].

Кожний мовець-автор повинен дбати про мовця-читача та слухача – це правило Л.Мацько відоме всім аспірантам і докторантам. На текстах знакових мовних особистостей Т.Шевченка, М.Грушевського, М.Драгоманова, І.Котляревського, М. Коцюбинського, Панаса Мирного, Г.Сковороди, І.Франка, Лесі Українки та багато інших сподвижників рідного Слова наставник виховує у своїх пошуковців гречність, делікатність, коректність, привітність, тактовність, уважність до співрозмовників. Самій Любові Іванівні властиве досконале, яскраве, оригінальне використання засобів загальнонаціональної мови, що відображає риси її індивідуального світобачення і світосприймання.

В особистості Л.Мацько приваблює процес мислення, який розгортається перед слухачами, захоплює, торкаючись глибин свідомості, душі, серця... Вона говорить просто й переконливо, тепло і логічно-твердо (С.Єрмоленко). Ось деякі з висловів Любові Мацько:

Унікальність мови в її багатомірності: мова одночасно сьогочасна і вічна, конкретно-чуттєва й загальна, матеріальна й ідеальна, фізична й духовна, індивідуальна для кожного мовця і спільна для всіх. Її суспільні функції (комунікативна, ідентифікаційна, номінативна, мислетворча, пізнавальна, експресивна, емотивна, волюнтативна, естетична, міфологічна) спрямовані на життєві потреби мовців та духовне вдосконалення колективу й особистості. Про такі суспільні функції сучасної української мови і поле їх духовного впливу важливо пам'ятати саме нині, коли Українська держава переходить від авторитарного життя до демократичного, в якому особливого значення набувають такі якості особистості, як справедливість, чесність, правдивість та близькі до цих, що складають ширший концепт духовності [7, 19].

Серце й душа Учителя озивається в кожному написаному рядку і в кожній промовленій фразі (С.Єрмоленко). Секрет мовотворчості Любов Іванівна пояснює так: механізмом мовної творчості керують глибинні закони пізнання, здатність людини на основі мисленнєвого апарату до узагальнень і висновків, до вербалізації креативно пізнаного і до креативно вербального відображення [7, 34].

В особистості Л.Мацько приваблює елегантна зовнішність, вдумливі очі, особливий тембр голосу, з приємними ораторськими переливами, стримано-емоційна манера викладу й образність мовлення. Спілкування з нею завжди захоплює несподіваними обертами думки, зіставленнями і порівняннями, оригінальними кваліфікаціями вже відомого й умінням побачити в

аналізованому мовному факті його глибинні вияви. Для того, щоб досягти виразності й багатства індивідуального стилю, потрібно, на її переконання, постійно збагачуватися новими мовними засобами зі сфери професійного мовлення власного та споріднених фахів; виробляти увагу до чужого бездоганного мовлення, аналізувати, чим воно досконале: багатством словника, інтонацій, особливостями тембру, різноманітністю синтаксичних структур, умінням будувати як окремі фрази, так і текст, індивідуальною образністю, порівняннями, епітетами, метафорами тощо; читати українську класичну і сучасну літературу та публіцистику з тим, щоб мати «на слуху» рівень розвитку сучасної української літературної мови; хоча б періодично читати вголос; зачувати гарні зразки напам'ять; читати «з олівцем»; постійно бути уважним до власного мовлення і мовлення найближчих людей, колег, дбати про природність, невимушеність мовлення; бути уважним до життя, до різноманіття його форм, барв, явищ, процесів, як у природі, так і в суспільстві; помічати, як усе відображається в українській мовній картині світу.

Власне, авторська науково-педагогічна діяльність Любові Іванівни Мацько, її українська елітарність, правдивість, морально-етичні якості, відповідальність, відкритість, мовна культура, мовомислення, мовотворчість дозволяє виховувати дослідників як яскравих, інтелігентних і шляхетних особистостей, як майстрів педагогічної дії в інноваційній освіті, «навчає» сприймати мову як свою людинолюбну сутність, як картину світу, як порадника і помічника в суспільному житті; а своє мовне вдосконалення розуміти як постійний органічний стан і поширювати це розуміння серед інших.

ЛІТЕРАТУРА

1. Академік АПН України Любов Іванівна Мацько : Біобібліографічний покажчик / Упоряд. Н. І. Тарасова; Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. Наукова бібліотека. – К. : НПУ, 2005. – 30 с.; порт. – Серія «Вчені НПУ імені М. П. Драгоманова».
2. Білецький О. Об одной из очередных задач историко-литературной науки (Изучение истории читателя) / О. Білецький // Білецький О. Збір. Творів : у 5-ти т. – К. : Наукова думка, 1966. – Т. 3. – С. 255–273.
3. Гончаренко С. Етичний кодекс (імперативи) вченого / Семен Гончаренко // Естетика і етика педагогічної дії : зб. наук. пр. / Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України; Полтавський національний педагогічний університет імені В.Г.Короленка. – Вип. 1. – К., Полтава : ПНПУ імені В.Г. Короленка, 2011. – С. 20–27.
4. Кант И. Антропология с прагматической точки зрения / Перевод Н. М. Соколова // Кант Иммануил [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://www.bimbad.ru/docs/kant_anthropology.pdf.
5. Космеда Т. Елітарність педагогічного дискурсу викладача вищої школи // Тетяна Космеда // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2010. – Вип. 50. – С. 98–104.
6. Кух Л. Недомовленість мови / Людмила Кух [Електронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.npu.edu.ua/index.php>

7. Мацько Л. Українська мова в освітньому просторі : навчальний посібник для студентів-філологів освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» / Любов Мацько. – К. : Вид-во НТУ імені М.П. Драгоманова, 2009. – 607 с.
8. Потебня А. Мысль и язык (фрагменты) – Poetica – Народ [Электронный ресурс]. – Режим доступа : philologos.narod.ru/potebnja/poteb_lth.htm.
9. Потебня О. О. Эстетика і поетика слова / О.О. Потебня. – К. : Мистецтво, 1985. – 302с.
10. Силантьева М. С. Элитарная языковая личность в профессиональном дискурсе: автореф. дис. ...канд. фил. наук : спец. 10.02.19 / Силантьева Марина Сергеевна [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.psu.ru/files/.../Silantieva_26_04_12.pdf.
11. Словник української мови : в 11 томах. – 1974. – Т. 5. – С. 198. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/nastavnyk>.
12. Чудаков А. П. Язык русской литературы в освещении В. В. Виноградова // Избранные труды. Язык и стиль русских писателей. От Карамзина до Гоголя / А.П. Чудаков; Ин-т русского языка им. В. В. Виноградова. – М. : Наука, 1990. – С. 331–352.

В статье на основании анализа научного и педагогического дискурсов доктора филологических наук, профессора, действительного члена НАПН Украины, заведующей кафедры стилистики украинского языка Национального педагогического университета имени М.П. Драгоманова Л.Мацько представлены черты научного наставника как украинской языковой личности. Внимание акцентируется на украинской элитарности, правдивости, морально-этических качествах, ответственности, открытости, языковой культуре наставника, его речемышлении, речетворчества, что способствует воспитанию исследователей как мастеров педагогического действия в инновационном образовании.

Ключевые слова: научный наставник, украинская языковая личность, научный дискурс, педагогический дискурс, украинская элитарность, правдивость, ответственность, открытость, языковая культура.

On the basis of analysis of scientific and pedagogical discourses of doctor of philological sciences, professor, member of NAPS of Ukraine, Head of the Ukrainian language stylistic chair of Dragomanov Ukrainian National Pedagogical University L. Matsko are outlined features of academic mentor as Ukrainian linguistic personality. Attention is focused on the Ukrainian elitism, truthfulness, moral and ethical qualities, responsibility, openness, language culture, linguistic creativity that promotes in researchers training as a master of pedagogical action in innovative education.

Keywords: academic mentor, Ukrainian language personality, academic discourse, pedagogic discourse, elitism, honesty, responsibility, openness, language culture.

УДК 373.5.091:159.923.2

Караман С.О., Караман О.В., Горохова Т.О.

ІНФОРМАЦІЙНИЙ РЕСУРС ТЕКСТУ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОЇ ОСОБИСТОСТІ СТАРШОКЛАСНИКА ПРОФІЛЬНОЇ ШКОЛИ

У статті розкрито методичні аспекти використання інформаційно-виховного потенціалу текстів різних стилів у формуванні толерантної особистості старшокласника профільної школи.

Ключові слова: текст, старшокласники профільної школи, професійно орієнтоване навчання, текстова основа, мовна освіта.